

E. KAGAINĒ, O. BUŠS

SEMANTISKAS PARALĒLES (GALVENOKĀRT BALTU UN BALTIJAS SOMU VALODĀS)

Faktu, ka gandrīz katrā valodā ir zināms skaits citvalodu cilmes elementu, var uzlūkot par lingvistisku aksiomu. Visuzskatāmāk šīs ietekmes izpaužas leksikas līmenī dažādu aizguvumu veidā, taču vienas valodas ietekme uz otru var izpausties arī citos līmeņos. Semantiskajā līmenī viens no šīs ietekmes izpausmes veidiem ir kāda vārda nozīmju veidošanās pēc adekvāta citas valodas vārda nozīmju sistēmas parauga. Šā procesa rezultātā rodas t. s. semantiskās paralēles.

Dažas baltu (latviešu) un Baltijas somu (lībiešu, igauņu, somu) valodu vārdu semantiskās struktūras paralēles detalizētāk ir aplūkojis P. Arumā 1935. gadā¹ un K. Abens 1947. gada².

Vairākkārt šīm paralēlēm savās publikācijās ir pievērsies J. Endzelīns³, galveno vērību veltīdams to apzināšanai un inventarizācijai, bet mazāku — atsevišķu konkrēto piemēru analīzei. Par daudzām semantiskajām paralēlēm J. Endzelīns tikai izvirza jautājumu „vai te nejaušs nozīmju sakritums vai svešas valodas ietekme?”

Lai atbildētu uz šo jautājumu, nepieciešams apzināt iespējami plašus dažādu valodu, dialektu un izlokšņu faktus. Jāņem vērā, ka analogas nozīmes var būt atīstījušās un veidojušās pilnīgi patstāvīgi, pamatojoties uz daudzām tautām kopīgām cilvēku psiholoģijas likumsakarībām, vienādiem vai līdzīgiem ģeogrāfiskajiem, ekonomiskajiem, sociālajiem u. c. apstākļiem. Svarīga loma te ir arī ekstralingvistiskās pasaules reāliju un parādību identiskumam. Daudzos gadījumos šā ārējo fakto-

¹ Aruma P. Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. — Eesti keel, 1935, Nr. 4–6.

² Абен К. Ливские и эстонские элементы в латышском языке. — В кн.: Ученые записки Тартуского государственного университета, 4. Филологические науки. Филологические доклады на конференции по вопросам финноугорской филологии в Ленинграде в 1947 г. Тарту, 1947, с. 7–24.

³ Endzelīns J. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung von Lauri Kettunen. — FBR XIX, 216.–218. lpp.; Эндзелин Я. О латышско-финских языковых связях. — В кн.: Памяти акад. Л. В. Щербы. Л., 1951, с. 299–304; Endzelīns J. Par latviešu un lībiešu savstarpējo ietekmi. — Baltistica VI (1), Vilnius, 1970, 7.–10. lpp. (sk. arī grām. Darbu izlase III, (2) R., 1980, 550–552. lpp., 416.–422. lpp., 424.–428. lpp.); Endzelīns J. Латышские предлоги. — Grām.: Darbu izlase I, R., 1971, 652.–654. lpp.

ru ietekme saplūst kopā ar lingvistisko, un tāpēc noskaidrot, vai semantiskā paralēle ir veidojusies patstāvīgi vai kādas valodas ietekmē, daudzkreiz ir sarežģīti, reizēm pat neiespējami⁴. Šajā rakstā mēģināts ieskicēt dažus semantisko paralēļu veidošanās aspektus, kā arī konkretizēt atsevišķu paralēļu genēzi. Rakstā izmantoti valodnieces Silvijas Rages (1928–1976) atstātie arhīva materiāli.

Baltu un Baltijas somu valodu semantisko paralēļu skaidrojumā iespējami četri galvenie risinājumi:

1) semantiskā paralēle ir kopīga daudzām valodām un ir patstāvīgi veidojusies ikkatrā valodā vai valodu grupā (tas, protams, pieļauj arī daļēju otras valodas ietekmi);

2) semantiskā paralēle baltu un Baltijas somu valodās veidojusies kādas trešās (vācu, krievu) valodas ietekmē;

3) semantiskā paralēle baltu (latviešu) valodā veidojusies Baltijas somu valodu ietekmē;

4) semantiskā paralēle veidojusies, baltu valodām ietekmējot Baltijas somu valodas.

Taču praksē bieži vien šos ietekmes virzienus nav iespējams stingri nodalīt, jo arī patstāvīgu kādas nozīmes attīstību tomēr var balstīt analogu nozīmju eksistence kaimiņvalodās.

Semantisko paralēļu konstatēšanā un ietekmes virziena noteikšanā svarīgi ir ievērot arī ģeogrāfisko kritēriju, resp., noteikt semantiskās paralēles iekšējo un ārējo areālu. Jo plašākā ārējā areālā kāda paralēle ir sastopama, jo vairāk pamata domāt par vienkāršu nozīmju sakritību, paralēļu patstāvīgu analogu nozīmju attīstību.

Piemēram, var minēt kādu paralēli, kas nav atzīmēta ne P. Arumā, ne J. Endzeļina rakstos: latv. *šausmīgs* 'ļoti liels', *šausmīgi* 'ļoti', liet. *baisūs* 'ļoti liels' (DLKŽ 67) un ig. *hirmus* 'šausmīgs, ļoti liels', somu *kauhea* 't. p.', *kauhean* 'šausmīgi, ļoti'. Protams, nav domājams, ka minētie valodnieki šo semantisko paralēli nebūtu pamanījuši. Acīmredzot baltu un Baltijas somu valodu savstarpējām ietekmēm veltītajos rakstos tā nav aplūkota gluži vienkārši tāpēc, ka neradās šaubas par šāda tipa semantiskās attīstības universālo iedabu.

⁴ Sk., piemēram, N. Tolstoja izteikumus rakstu krājumā „Лексичные балтызмы у белорусской мове“ (Мінск, 1969, с. 48–49): „чисто (исключительно) семантический критерий — очень ненадежный... возможны и обычны и типовые (иногда универсальные) независимые друг от друга семантические сдвиги“; sk. arī Veenker W. Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. — Bloomington, 1967, vol. 82, 153.–155. lpp.) „Schließlich können sich bei den verschiedensten Völkern unter gleichen oder ähnlichen Umständen ähnliche Bedeutungsübertragungen unabhängig voneinander entwickeln.“

Patiešām, jebkuras valodas runātājs sastopas ar parādībām vai reālijām, kuras, būdamas pārlietu lielas, izraisa šausmas tieši šī lieluma dēļ. Ar laiku par šausmīgu sāk saukt ne tikai kaut ko „tik lielu, ka bail“, bet arī ko ļoti lielu, kaut arī no tā nemaz nebūtu jābaidās. Pat, ierobežojoties tikai ar latviešu valodas materiālu, šādas attīstības rezultātus varam konstatēt ne tikai vārda *šausmīgs*, bet arī vairāku citu vārdu semantikā, piemēram, *briesmīgs*, *zvērīgs*, *baigs*, *šaušalīgs*, *baismīgs*, *bailīgs* (*bailīgi daudz* ‘ungeheuer viel’ ME I, 251). Tiesa, ne vienmēr šīs tematiskās grupas adjektīvu lietojumu ar nozīmi ‘ļoti liels’ (vai attiecīgo adverbu lietojumu ar nozīmi ‘ļoti’) atzīst kodificētā literārā norma, bet tā jau ir cita līmeņa problēma. Starp citu, arī vārds *ļoti* etimologiski saistāms ar aplūkojamo tematisko grupu (sal. kr. *лютый*; par to skat. ME II, 546, tur arī norāde uz līdzīgu nozīmes attīstību vārdam *briesmīgs*).

Bez grūtībām varam sameklēt aplūkojamās semantiskās attīstības piemērus arī daudzās citās valodās. Tā, no krievu valodas vārdiem te ir minami, piemēram, *страшный*, *ужасный*, *чудовищный*. Interesanti atzīmēt, ka šie vārdi bieži vien tiek izmantoti divvalodu vārdnīcās, tulkojot attiecīgo pārnesto nozīmi citu valodu vārdiem ar līdzīgu semantisko struktūru. Lūk, dažu vārdkopu tulkojumi somu-krievu vārdnīcā: *kauhea kiire* ‘ужасная (t. / = tai ‘vai’ – E. K., O. B. / страшная) спешка, *kauhean iso* ‘ужасно (t. страшно) большой’, *kauhean huonosti* ‘ужасно плохо’ (ФРС 1975, 208). Vācu valodas vārds *ungeheuer* tulkots šādi: 1. ‘чудовищный’; 2. ‘чудовищный, ужасающий, огромный’ (БНРС 1980, II 480). Starp citu, vārda *ungeheuer* semantikas attīstība aplūkojamā virzienā aizgājusi vistālāk (salīdzinot ar citiem šajā rakstā minētajiem piemēriem), un mūsdienā vācu valodā atvasinātā nozīme kļuvusi par galveno vai pat vienīgo; skat. vācu-latviešu vārdnīcā *ungeheuer* ‘milzīgs, varens; ārkārtīgi (ļoti) liels’ blakus *das Ungeheuer* ‘nezvērs, briesmonis’, *ungeheuerlich* ‘milzīgs; baismīgs’ (VLV 1968, 823). Turpretī Ulmaņa-Bražes vārdnīcā *ungeheuer* vēl tulkots ‘neganti liels; briesmīgs, negants’ (U 1880, 712), Stendera vārdnīcā atrodam tikai vārdkopu *ungeheuer groß* ‘briesmīgi liels’ (St. 1789, II 619).

Līdzīga tipa vārda semantikas attīstība novērojama ļoti daudzās valodās. Minēsim vēl dažus piemērus. Franču valodas vārda *terrible* pamatnozīme ir ‘страшный, ужасный, грозный’, otrā nozīme ‘необыкновенный, чрезвычайный’. Pēdējo vārdnīcā ilustrē vārdkopu *un terrible bavard* ‘невероятный болтун’, bet ar atbilstošu adjektīvu minēta vārdkopu *terriblement grave* ‘очень важно’ (ФрРС 1957, 787). Ar nule aplūkoto franču valodas vārdu etimologiski saistīts (un grafiski gandrīz identisks) ir angļu valodas gallicisms *terribly* 1. ‘страшно, ужасно’; 2. эмоц.-усил. ‘ужасно, страшно, очень’; *terribly nice of you* ‘ужасно (очень) мило с вашей стороны’ (БАРС 1972, II 611). Piemērs no citas valodu grupas – poļu *straszny* ‘огромный’ (SJPa VI, 446); jau citētajos tulkojumos vairākkārt izmantotais krievu valodas *страшный* ‘наводящий страх или пугающий, ужасный; изуми-

тельный, крайне обильный, сильный' (Даль IV, 337). Acīmredzot vārda semantikas attīstība pēc shēmas 'šausmīgs, briesmīgs' → 'ļoti liels' ir valodas universālija, varbūt pat absolūtā universālija. (Par absolūtajām universālijām dēvējam iezīmes, kas ir kopīgas visām valodām, par statistiskajām universālijām — īpatnības, kas novērojamas lielākā valodu skaitā nekā varētu gaidīt nejaušas sakritības rezultātā)⁵.

FBR XIX 218 J. Endzelīns starp latviešu un lībiešu valodas semantiskajām paralēlēm min latv. *laiks* 1. 'Zeit'; 2. „Wetter” un līb. *āiga* ar tādām pat nozīmēm. Leišu valodā šos jēdzienus apzīmē atšķirīgi vārdi: *laikas* 'Zeit' un *óras* 'Wetter'. Analogiska situācija ir arī somu valodā (*aika* 'Zeit', *sää* 'Wetter') un igauņu literārajā valodā (*aeg* 'Zeit', *ilm* 'Wetter'). Tiesa, kā rāda SKES I 8, igauņu valodā vārdam *aeg* izloksnēs ir atzīmēta arī nozīme 'Wetter' (diemžēl autoru rīcība nav datu par attiecīgo izlokšņu lokalizējumu). SKES ibid. norāda, ka minētajā nozīmē lieto arī etimologiski idento vepsu valodas vārdu *aig*. Taču jāatzīmē, ka СВЯ 23 šim vārdam gan uzrāda tikai nozīmes 'Zeit' dažādas nianšes (varbūt tomēr piemērā *vedada hiin umen aigal* 'vest sienu sniega laikā' ir izjūtamas arī nozīmes 'Wetter' iezīmes?), bet СВЯ 536 ar nozīmi 'Wetter' dots vārds *sä*.

Aplūkotā semantiskā kompleksa izplatības areāls (ar latviešu valodu centrā) ļauj par visai ticamu uzskatīt varbūtību, ka vispirms attiecīgo papildnozīmi 'Wetter' ieguvis latviešu valodas vārds *laiks*. Tas sākotnēji varēja notikt tāda tipa izteicienos kā *lietus laikā* (t. i., tai laika sprīdī, kad līst lietus), *sniega laikā* (tad, kad ir daudz sniega), sal. nule citēto vepsu valodas piemēru. Minētā semantiskā procesa rezultāts varēja ietekmēt tuvāko kaimiņu — lībiešu un pierobežas igauņu (varbūt arī vepsu) — analogisko vārdu nozīmju sistēmu.

Taču nozīmju 'Zeit' un 'Wetter' apvienojums vienā vārdā ir sastopams arī citos areālos. Tas īpaši raksturīgs romāņu valodām, piemēram, itāļu *tempo* 1. 'время', 3. 'погода' (ИРС 870 — 871), franču *temps* 1. 'время; срок'; 4. 'погода' (ФрРС 783), portugāļu *tempo* 1. 'время', 3. 'погода' (КПРС 303 — 304); sastopam šo semantisko parādību arī dienvidslāvu valodās: bulgāru *време* 1. 'время', *време* 2. 'погода' (БРС 71 — 72), serbu-horvātu *време* 1. 'время' 4. 'погода' (СХРС 57 — 58). Tādēļ, šķiet, aplūkoto semantisko procesu var samērā droši uzskatīt par statistisko valodas universāliju. Šāds secinājums, savukārt, liek atzīt, ka nozīme 'Wetter' aplūkotajiem latviešu un Baltijas somu valodu vārdiem varēja izveidoties arī patstāvīgi, neatkarīgi no analogiskā procesa kaimiņtautas valodā.

Turpat (FBR XIX, 218) J. Endzelīns min latviešu valodas vārdu *garais* 'der Lange; die Schlange' un tam atbilstošo igauņu *pitk* un lībiešu *pitkā* (*kukki*), (kam

⁵ Skat., piem., valodas universālijām veltītas konferences (īpaši F. Karlsona priekšlasījuma) atreferējumu: Häkkinen K. Kielen universaalit. — Seulaset, 1980, Nr. 1., s. 7.

ak. L. Ščerbas piemiņai veltītajā krājumā pievienots arī lietuviešu *ilgóji*), kā arī latviešu valodas vārdu savienojumu *garš laiks* 'Langeweile' ar attiecīgo lībiešu valodas vārdu savienojumu *pitkā āiga*.

Šo vārdu semantikas cilme joprojām nav skaidra. NS nav registrēts čūska nosaukums ar vārdu *pitkā* (NS IV, 356). Bet igauņu valodā šai vārda *pitk* nozīmei ir plašāks izlietojums nekā latviešu valodā. Sal. *vana pitk* 'odze', burtiski: 'vecā garā', *pitka sōnad* 'čūsku vārdi', burtiski: „garā vārdi“ (Wied. 827). Latviešu valodā vārds *garais* ar nozīmi čūska ir samērā maz pazīstams. ME I 607 dots piemērs no „Mājas Viesa Mēnešraksta“: *čūsku vajaguot saukt par garuo putnu od. par garuo*, bet nav minēta neviena autentiska fiksācija no izloksnēm (neskaidrs ir piemērs *garais „zalktis“* no Grobiņas EH I 386; vai: „zalktis“ te, neskatoties uz kursivējumu, jāsaprot kā skaidrojums?).

„Lietuviešu valodas vārdnīcā“ vārds *ilgóji* 'čūska' registrēts no kāda rakstu avota, kā arī no Ignalinas, Utenas un Lazdiju rajoniem (LKŽ 4, 52). Pirmie divi no tiem lokalizēti Austrumlietuvā, trešais – Dienvidlietuvā; visi šie registrējumi (bet it sevišķi, protams, pēdējais) nepavisam nav saistīti ar eventuālu igauņu un latviešu valodu aptverošu areālu. Arī piemērs no Grobiņas, kas varētu varbūt būt saistīts ar lībiešu valodas faktiem (neatkarīgi no tā, kurš kuru ietekmējis), neliecina par sakariem ar minētajiem lietuviešu valodas faktiem.

Visticamāk liekas, ka nozīmes 'čūska' izveidošanās latviešu valodas vārdam *garais*, igauņu *pitk*, lībiešu *pitkā* (*kukki*) un lietuviešu *ilgóji* skaidrojama ar visām minētajām tautām līdzīgu valodas tabu, resp., ar nepieciešamību lietot kādu eifēmistisku čūska apzīmējumu. Tādā gadījumā būtu bijis gluži dabiski izmantot šim nolūkam šī dzīvnieka ārējās pazīmes – ķermeņa garuma apzīmējumu (starp citu, Ērgemes izloksnē registrēts cits, arī acīmredzot eifēmistisks, čūska nosaukums – *lēnais*).

Kaut arī somu valodas vārdam *pitkā* un igauņu *pikk* (*pitk*) raksturīgs plašs lietojums laika nozīmē (piemēram, *pitkā aika* 'ilgs laiks', burtiski: 'garš laiks' NS 4, 356), nav izdevies atrast tiešu leksiski semantisku atbilstību latviešu valodas vārdkopai *garš laiks*. Varbūt kaut kas tamlīdzīgs manāms teicienā *aika kāy pitkāksi* (burtiski: laiks kļūst garš), kas skaidrots ar *tuntuu pitkältä* 'šķiet, ka ir garš (ilgs)'? Tomēr visticamāka šajā gadījumā šķiet vācu valodas ietekme, jo vācu *Langeweile* struktūra un semantika samērā precīzi atbilst latviešu vārdkopai *garš laiks* un lībiešu *pitkā āiga*.

Ir vērojamas arī citas atbilstmes vārda *garš* un tā ekvivalentu lietojumā baltu un Baltijas somu valodās. Tā, piemēram, latviešu *dabūt garu degunu* burtiski un arī semantiski atbilst somu *saada pitkā nenä* (NS 4, 356). Šķiet, ka šajā gadījumā mums ir darīšana ar internacionālu frazeologismu, sal. krievu *остаться с длинным носом*, poļu *z długim nosem* 'piedzīvojis vilšanos' (SJP2, 142). Tas pats sakāms arī

par latviešu *gari pirksti* un igauņu *nāpud pitkad pidama* (Wied. 826), sal. lietuviešu valodas teikumu *su juo atsargiai, jo labai ilgi pirštai* 'ar viņu uzmanīgi, viņam ir ļoti gari pirksti (t. i., viņš zog)' (DLKŽ 4, 44). Par daudziem joprojām grūti kaut cik argumentēti spriest, vai te mums ir darīšana ar baltu un Baltijas somu valodu savstarpēju ietekmi vai patstāvīgu attīstību; var minēt latviešu *gari juo gari* izstāstīt un igauņu *pikalt seletama*; latviešu izlokšņu *tie ir gari gadi atpakaļ* (Lugažos), lietuviešu *ilgus metus* (DLKŽ 207) un arī somu *et ole käynyt meillä pitkään aikaan* 'nesi pie mums nācis ilgu (burtiski: garu) laiku' (NS 4, 356). Sal. arī latviešu izlokšņu *gaļām zemē* (gulēt, nokrist) (Lugažos) un igauņu *pitkali maas* (tāda pati konstrukcija un nozīme), kā arī latviešu *garšļaukus* pirmo komponentu ar igauņu *pitkali* 'gulus' (burtiski: gariski) u., c.

Semantisko universāliju (īpaši statistisko) izveidošanos līdz ar dažādu tautu un rasu cilvēku psiholoģijas kopējām iezīmēm (kā iepriekšējos gadījumos) veicina arī apkartējās ekstralingvistiskās pasaules reāliju un parādību identiskums. J. Endzelīns (1951, 300) min latviešu *rats*, liet. *rātas*, ig. *ratas* 'колесо' un šī paša celma daudzskaitliniekus latv. *rati*, liet. *rātai*, ig. *rattad* 'телега'. Riteņi ir viena no ratu vissvarīgākajām detaļām — neatkarīgi no tā, kādas valodas runātājs ar šiem ratiem brauc, un nozīmes pārnesums no detaļas uz veselumu ir semantiska parādība, kas novērojama vismaz daudzās (ja ne visās) valodās. Tādēļ pilnīgi iespējams, ka arī konkrētajā gadījumā nozīmes pārnesuma analogiskums baltu un Baltijas somu valodās var būt nejaušs. Līdzīga semantiskā procesa rezultātu atrodam arī serbu-horvātu valodā: *коло* 'ritenis, aplis'; *кола* 'rati; automobilis; vagonis; vezums'. Kā redzam, vārdam ar sākotnējo nozīmi 'ritenis' pārnesuma rezultātā iegūtā sekundārā nozīme varbūt ne tikai 'rati'; šis vārds var apzīmēt arī cita veida transportlīdzekļus ar riteņiem. Latviešu valodā (sarunvalodā un izloksnēs) sastopams vārds *rats* 'divritenis' (īpatnējs te vienskaitlis; varbūt tādēļ, lai nerastos pārpratumi, lai nejauktu ar *ratiem*); somu valodā vārdam *ratas* 'ritenis' atbilstošais daudzskaitlenis *rattaat* nozīmē 'velkams vai grūžams ar (parasti diviem) riteņiem apgādāts braukšanas vai vešanas rīks, ķerra' (NS 4, 658).

Turpat (Endzelīns 1951, 300) atzīmēts arī latv. *meļns*, ig. *must*, līb. *musta* 'черный'; 'грязный'. Šo uzskaitījumu var papildināt ar liet. *jūodas* 1. 'pavisam tumšs, kā ogle', 3. 'netīrs, notraipīts, no darba nomelnējis' (DLKŽ 269). Spriežot pēc tā, ka somu valodas vārdam *musta* 'melns' vismaz skaidrojošajā vārdnīcā nozīme 'netīrs' nav fiksēta (sk. NS 3, 561—562), varētu izvirzīt hipotēzi par baltu valodu ietekmi lībiešu un igauņu valodā. Tomēr, ņemot vērā to, ka, piemēram, netīra āda (vismaz baltās rases cilvēkam) vai netīra veļa patiešām kļūst melna pēc krāsas, šķiet visai iespējams, ka nozīme 'netīrs' minētajiem vārdiem attīstījusies neatkarīgi vienam no otras. Šādu varbūtību ticamāku vērš līdzīgu gadījumu eksistence

citās valodās, piemēram, angļu *black* 1. 'черный', 4. 'грязный' (БАРС 1, 162) vai franču *noir* 1. 'черный', 5. 'грязный' (ФрРС 544).

Par paralēļajiem semantiskajiem aizguvumiem no trešās valodas kaut ko droši apgalvot ir visgrūtāk, jo šādos gadījumos attiecīgās semantiskās paralēles areāls parasti ir tik liels, ka šo parādību varētu dēvēt arī par statistisko universāliju. Iespējams, ka ar vācu valodas iespaidu skaidrojama modālas nozīmes 'būt ar noslieci (uz kādu stāvokli, procesu u.tml.)' izveidošanās igauņu verbam *tahtma*, somu *tahtoa*, *tahdella*, latv. *gribēt* (piemēram, *gribēju nokrist* 'gandrīz nokritu', sal. somu (izloksnē) *mää kompastusi siheej ja tahtelin kaatuu* (SKES 4, 1195^b).

Aplūkojot semantiskās paralēles, kas latviešu valodā ir (vai varētu būt) veidojušās Baltijas somu valodu ietekmē, lietderīgi šķiet tās iedalīt trīs grupās:

1) semantiski gramatiskās paralēles. Te ietilpst verbu un adverbu savienojumi, piemēram, *taisīt ciet*, *likt virsū*, *raut pušu*, *iet pruojam* u.tml. Uz to, ka šādas konstrukcijas latviešu valodā saistāmas ar Baltijas somu valodu ietekmi, J. Endzelīns ir norādījis jau 1905. gadā savā darbā „Латышские предлоги“,⁶ taču sistemātiskas šo konstrukciju analīzes un salīdzinājuma joprojām trūkst. Analīzē noteikti būtu iekļaujams latviešu izlokšņu materiāls, jo pēc pašreizējiem vērojumiem izloksnēs minētā tipa vārdu savienojumi tiek biežāk lietoti nekā latviešu literārajā valodā un tiem ir paralēles ar Baltijas somu valodām ne tikai analogā sintaktiskā veidojumā un analogās pamatnozīmēs, bet arī analogās vai līdzīgās sekundārās nozīmēs, lietojumā par vienām un tām pašām dzīves parādībām, piemēram, *iēt pruôm* 'mirt' (Ērgemē: *izāstēt nevar, kām laīks iēt pruôm, tām jāiēt. mūžu jāu pagarināt nevar*) un igauņu *ära minema* 'fort gehen, davon gehen, sterben' (Wied. 605), *neskrien iekšā* 'saka, ja kāds ēdiens negaršo, ja kāds negrib ko ēst' un igauņu *ei lähe sisse* 'die Nahrung widersteht mir, ich mag nicht essen' (Wied. 606), *ņemt zemē* 'nokaut, kaut' (*ņems tik zemē cūku*) un igauņu *lojusid ära wõtma* 'Vieh schlachten' (Wied. 1400). It īpaši vērā ņemami ir P. Arumā norādījumi par to, ka par aizguvumiem vajadzētu runāt tajos gadījumos, kad blakus šādām konstrukcijām baltu, resp. ide. valodās ir arī īpaši verbi tur, kur Baltijas somu valodās tiek lietota tikai perifrastiska izteiksme⁷, piemēram, latviešu *aut* un igauņu *jalgu kinni panema* (burtiski 'kājas ciet likt').

⁶ „Ввиду того, что лит. язык имеет, по-видимому, соответствующие формы только для одной части приведенных ла. наречий, я склонен думать, что распространению указанного употребления при глаголах в латышском содействовало именно влияние ливского (и эстонского) языка“ (Endzelīns J. Латышские предлоги, II. — Grām.: Darbu izlase, I. R., 1971, 645. lpp.).

⁷ Arumaa P. Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. — Eesti keel, 1935, Nr. 4, 129. lpp.

Jāatzīmē, ka perifrastiskas konstrukcijas latviešu valodas izloksnēs nereti lieto arī tad, kad attiecīgā jēdziena apzīmēšanai šai pašā izloksnē ir arī citi verbi. Piemēram, Ērgemes izloksnē paralēli vārdiem *baruôt, uzbaruôt, uzbarinât, nùobaruôt, nùobarinât, nùoêdinât* 'nobarot' attiecīgās parādības apzīmēšanai (it īpaši vecākās paaudzes valodā) ar analogu nozīmi tiek lietota arī perifrastiska konstrukcija (*uz*)-*dabût mîesu (vîrsû): kùo ta nu vai vēcâm kustuôņâm vari mîesu dabût vîrsû, nevâr tak mîesu vai uzdabût* (sal. antonīmisko igauņu konstrukciju *ihust ära heitma* 'abfallen, mager werden' (burtiski: miesu prom mest) (Wied. 113).

2) Otra semantisko paralēļu grupa saistās ar somatisko substantīvu — *galva, kāja, mugura, ruoka* lokatīvu specifiskajām nozīmēm, bet

3) trešo grupu veido individuālās semantiskās paralēles.

Verba *likt* visai sazarotās semantiskās struktūras analīze, šķiet, var noderēt pat visu triju minēto grupu ilustrācijai, jo tieši šis verbs ir viens no tiem vārdiem, kuriem vērojams visvairāk semantisko atbilstību Baltijas somu valodās (sal. igauņu *panema*, somu *panna* u.c.). Daļa no šīm paralēlēm ir sastopama visā latviešu valodā, daļa skar tikai atsevišķas izloksnes vai to grupas — galvenokārt lībiskās izloksnes un izloksnes gar Igaunijas pierobežu. Visdrošāk par Baltijas somu valodu ietekmi kādas nozīmes attīstībā varam runāt tieši tad, ja šīs semantiskās paralēles iekšējais areāls aptver izlokšņu grupas, kurās arī citos līmeņos vērojama spēcīga Baltijas somu valodu ietekme.

Viens no visuzskatāmākajiem, raksturīgākajiem piemēriem šeit, šķiet, ir verba *likt* lietojums ar nozīmi 'aut, gērbt, vilkt'. Kā zināms, Baltijas somu valodās šajā nozīmē lieto verbus *panema, panna*, t. i., 'likt': igauņu *palitud selga panema, riidese panema, kingi jalga panema*, somu *panna kintaat käteen, housut jalkaan, takki harteille* 'vilkt cimds rokā, bikses kājā, žaketi plecos', *pani puhtaan paidan (ylleen)* 'uzvilka tīru kreklu' (NS 4, 203), *panna kengät, sukat jalkaan* 'vilkt kurpes, zeķes kājā' (NS 2, 10). Verbu *likt* ar minēto nozīmi plaši lieto Ziemeļvidzemes izloksnēs gar Igaunijas pierobežu — Valkā, Ērgemē, Lugažos, Kārķos, Ģeros, Idū u.c., un to, paralēli vārdiem *aut, vilkt, gērbt*, sastop visu paaudžu izloksnes pārstāvju valodā. Mugurā, galvā, kājā, rokā „liek“ visus apģērba piederumus: mēteli, kleitu, svārkus, blūzi, zeķes, apavus u.c.: *ka jàu mežā brāuca, ta lika praķi mugurā, kaĩzuôli lika apakšā ùn vesti vîrsû. zeķèi lëku nùogriëzu ùn ta tās ùzïtes liku us stîlbim. garuôs zâbakus nevaru likt, stîlbâ spiëž* (Ērgemē); *neduôma likt mân meĩtel akal mugara! zeķs a musturim nevajag likt kāja, ka es bûs zârka. musturenas zeķs liéc, ka iêt uz daĩçim* (Ģeros).

Verbam *likt* Ziemeļvidzemes izloksnēs registrētas arī vēl citas ar Baltijas somu valodām paralēlas nozīmes un lietojumi: 'sēt, stādīt': *licis rudzus iekšā tamī plēsumā. kaĩpelājā jàu vairāk kviešus vai miežus lika. šuodiē ielikām ruĩguļus, rîtā liksim kaĩpeļus* (Ērgemē), sal. somu *panna perunaa* 'stādīt kartupeļus' (NS 4, 204);

'jūgt (pie darbarīka, transportlīdzekļa)': *reġavās pa'priekšu liek jaunu zirgu, ta jūdz vāguōs* (Ērgemē), *zirgu likt arklā, ilksīs* (ME 2, 468), sal. somu *panna hevonen valjaisiin* 'iejūgt zirgu' (NS 4, 204). Somu valodas vārdnīcā dotajai *panna* nozīmei 'nosodīt, rāt' (NS 4, 205) līdzīgu nozīmi izloksnēs sastopam verbam *nuolikt* 'pelt, nopelt': *nūoliek cilvēku, ka vai ne sūnc mazi preti neņem* (Ērgemē); sal. somu *pata kattilaa panee, musta kylki kummallakin* 'pods katlu „noliek“, melni sāni abiem', *pappi oli pannut pahoin juoppoja* 'mācītājs bija ļoti norājis dzērājus' (NS 4, 205).

Samērā daudz semantiski paralēlu lietojumu ar Baltijas somu valodām ir arī verba *likt* savienojumiem ar adverbu:

likt ciet, igauņu kinni panema, somu *panna kiinni*. Wied. 764 *kinni panema* uzrādītas šādas nozīmes: 'zumachen, verschließen, anbinden, zubinden, verhaften, einstecken, einsperren, besprechen, festsetzen, sequestrieren, inhibieren', Ziemeļvidzemes izloksnēs šo vārdu savienojumu lieto ar analogām nozīmēm kā Baltijas somu valodās: 'aizvērt, aizdarīt; slēgt': *vél i uogles, nevār likt krāsni ciē. Igaunijā lika rubežu ciē. duris saliek ciē, luōgus saliek ciē. buōdes saliek ciē, nesaka jāu — veikāls slēkc, bet ciē salikc. jāvēlk tiē bišu struopi pagrabā, stīpāja iekšā reġavās un veda us pagrabu, skreju aizliek ciē* (Ērgemē); sal. somu *panna kiinni kansi, kirja, silmänsä* 'aiztaisīt vāku, aizvērt grāmatu, savas acis', *panna ovi kiinni* 'aizvērt durvis' (NS 4, 204).

salikt (arī *aizlikt*) *ciēt* 'atstāt pēc stundām (skolā); neļaut, aizliegt (kur iet, doties u. tml.)' *agrāk jāu sacija ciē saliek, ka pēc stuñdām acstā. reiz bi puika aizlikc ciē viēnu sezdienas vakaru.* (Ērgemē); sal. Wied. 764 *panema* nozīmes 'verschliessen, einsperren, festsetzen'.

likt ciet 'tikt traucētam, apgrūtinātam (par fizioloģiskiem procesiem); arī būt par cēloni tam, ka rodas organisma funkciju traucējumi'; *kaklu a lika ciē, a cūcīnu vājumu gulēja* [bērnī]. *i jāu visādi vājumi, vēdaru liek ciē un* (Ērgemē). Analogs lietojums ir arī igauņu valodā (sk. Wied. 764 *kuzemize kinni panema* 'Urinverhaltung erregen' un Ērgemes izloksnes piemēru: *tuo maūrīna zāli deva* [dzert tējā], *ka miziēnu lika ciē*).

likt aūģšā, igauņu *üles panema* 'novietot (ko) vārīties, cepties; novietot (gaļu) žāvēšanai'; *jākurina pirc un jāliek gaļa aūģšā* (Ērgemē); sal. igauņu *liha üles panema* 'Fleisch in den Rauch hangen = kuiwama' (Wied. 765).

likt zemē 'panākt, būt par cēloni, ka saslimst' (*liek zemē, duōmāja jāu, ka miris* (Ērgemē); *liēk vis bērs zeme a masalam ka man paš a lik zeme, ta neviēnc vai nebi, kas mūs apkuōp* (Ģeros). Igaņu valodā te atbilst sinonīmiska konstrukcija ar *wōtma* 'ņemt': *maha wōtma — haigus vottis maha* 'die Krankheit raffte hin, warf darnieder' (Wied. 1401).

Verbu *likt* savienojumā *likt uguni* Ziemeļvidzemes izloksnēs (un arī latviešu sarunvalodā) lieto analogi kā Baltijas somu valodās ar nozīmi 'kurināt; iededzināt; aizdedzināt': *kàpêc uguni nevari likt plīti! liec tak uguni plīti!* Sal igauņu *tuld panema* 'Feuer einlegen' (Wied. 1218), somu *panna lieteen, lamppuun tuli* 'likt krāsni, lampā uguni' (NS 4, 204).

Protams, šeit minētās nav vienīgās verba *likt* paralēlās nozīmes ar semantiski atbilstošajiem vārdiem Baltijas somu valodās. Te aplūkotas vienīgi dažas, galvenokārt lokāli ierobežotās, Baltijas somu valodu ietekmes areālā – Igaunijas pierobežas un lībiskajās izloksnēs – registrētās paralēlās nozīmes, kas, ņemot vērā teritoriālo izplatību un analogo semantiku, varētu būt saistāmas ar Baltijas somu valodu ietekmi. Atbilstmju un līdzīgu nozīmju verba *likt* semantiskajā struktūrā ir krietni vairāk (piemēram, *likt* 'legen, stellen, befehlen'; uz šīm paralēlēm ar Baltijas somu valodām savās publikācijās vairākkārt (1939., 1951., 1970.g.) ir norādījis J. Endzelīns), taču šo nozīmju salīdzinājumam un analīzei nepieciešams plašāks faktu materiāls. Analīzē būtu iekļaujami arī verba *likt* savienojumi ar priedēkļiem *aizlikt, aplikt, nuolikt, salikt* u.c., un tas būtu īpaša pētījuma temats.

Runājot par Baltijas somu valodu ietekmi latviešu valodā, savās publikācijās (FBR XIX, 1951.g.) J. Endzelīns vairākkārt minējis ir vārda *labs* nozīmi 'recht (latīņu dexter)' izsakot domu par iespējamu lībiešu un igauņu valodas ietekmi, jo tā nerunā ne lietuvieši, ne krievi, ne vācieši (citās kaimiņu valodās izmanto šajā nozīmē vārdus, kas apzīmē nojēgumu 'pareizs'). Tomēr jautājums par aizguvēju pusi nav pilnīgi skaidrs, to noskaidrot nepalīdz arī Baltijas somu valodu dotumi, jo no Baltijas somiem vienīgi par lībiešiem un igauņiem pašlaik ir zināms, ka latīņu 'dexter' nozīmē viņi lieto latviešu nojēgumam *labs* atbilstošus vārdus: sk. lībiešu *jevà ke'ž* 'rechte Hand' un citus piemērus (Kett. 91^a) un igauņu *hea käzi* vai *parem käzi* (*parem* – pārākā pakāpe no *hea*) 'die rechte Hand' (Wied. 80). Somu valodā turpretim ir *oikea käsi* – burtiski: 'pareizā roka' (NS 4, 21–23), vepsu valodā *oiged käzi* – burtiski tāpat 'pareizā roka' (CBЯ 376). Jautājumu par aizgūšanu un aizguvēju pusi droši nepalīdz noskaidrot arī cits J. Endzelīna minēts vārda *labs* lietojuma sastatījums ar kaimiņu valodu attiecīgajām vārdkopām: latviešu *labā puse*, lietuviešu *gerà pusė* un igauņu *hea pool* 'virspuse (piemēram, apgērbam)', par kuriem J. Endzelīns izsakās, ka grūti spriest, vai te nejaušs sakritums vai svešas valodas ietekme. Tepat iederas arī lībiešu *jevà kiļ'g* 'rechte Seite', jo *rechte Seite* te, šķiet, domāts, kā pretstats vārdam *Kehrseite* (Kett. 91^a). Taču arī šī jēdziena apzīmēšanai kā somu, tā votu valodā izmanto nojēgumu 'pareizs': somu *oikea puoli* (NS 4, 22), vepsu *oiged pol'* CBЯ 376).

Par labu tam, ka latviešu *labs* abās tikko aplūkotajās nozīmēs un līdz ar to arī lietuviešu *gerà* attiecīgā nozīme (*gerà pusė* 'labā puse') tomēr varētu būt aizgūti

no Baltijas somu valodām, liecina J. Endzelīna salīdzinātās vārdkopas: latviešu *ļauņā puse*, lietuviešu *blógoji pùsè* (sk. DLKŽ 84) un igauņu *paha pool* (Wied. 851) burtiski: 'sliktā puse' – 'kreisā puse' (sk. arī ME 2, 532), to pirmā komponenta pamatnozīmes sastatījums ar tā paša jēdziena nosaukumiem citās kaimiņvalodās. Ne vācu, ne krievu valodā neko līdzīgu neatrodam: sal. vācu *Kehrseite* (burtiski: 'apgrieztā puse'), krievu левая сторона (vārdam левый ЭСРЯ 2, 473 pamatnozīme saistīta, starp citu, ar latīņu *laevus* 'изогнутый', lietuviešu *išlaivóti* 'делать изгибы' u.c.). Arī pašā latviešu valodā ir cits nosaukums – *kreisā puse*, tepat arī lietuviešu *kairè pùsè* 'kreisā puse', kas lietuviešu etimologiskajā vārdnīcā tiek saistīta ar jēdzienu 'liks, saliekts' (sk. LEW 203^b).

Toties bagātīgi materiālu kreisās puses apzīmēšanai ar jēdzienu *slikts* sastopam Baltijas somu valodās. Bez jau J. Endzelīna minētā *paha* (*paha pool*) te var minēt (domājams tās pašas saknes) lībiešu *põ'mi* // *pā'mi*: *põ'mi pùol* 'kreisā puse' (Kett. 307^b), somu *nurja* // *nurea*: *nurea puoli* (burtiski: 'sliktā puse') (sk. SKES 2, 403^a), kā arī igauņu *kura* (*kura pool*), lībiešu *kurà* (Kett. 167^a), votu *hura* (*hura pol*) (СВЯ 134), somu izlokšņu *kura* (*kurapuoli*), kuru sākotnējo nozīmi SKES 2, 244^a (sub voce *kura*²) (gan ar zināmu piesardzību) saskata jēdzienā 'kas sliks'. Te vēl vietā ir piebilst, ka gan igauņu un lībiešu, gan arī somu izloksnēs un vepsu valodā vārdi *kura* un *kurà*, *kura* un *hura* tiek lietoti arī kreisās rokas apzīmēšanai: igauņu *kura käsi*, somu *kurakäsi* (SKES 2, 244^a), vepsu *hura käzi*. Tas diezgan droši ļauj secināt, ka *labs* ar nozīmi 'recht (resp. latīņu *dexter*)' un *ļauņs* ar nozīmi 'kreisais (par materiālu)', kas vēl saglabājušies lielā daļā latviešu izlokšņu, radušies Baltijas somu valodu ietekmē. Nav izslēgts, ka kādreiz bijis lietojumā arī *ļauņā ruoka*. Tas, ka ne visās Baltijas somu valodās pašas saglabājies labās rokas un labās puses saistījums ar jēdzienu *labs*, varētu būt skaidrojams ar germāņu un slāvu valodu ietekmi.

Latviešu valodas izloksnēs vēl ir viens antonīmu *labs* – *ļauņs* izlietojuma pāris: *labā acs* – *ļauņā acs* (sk. EH 1, 769), *labiskā acs* – *ļauņiskā acs*, *labiskais adījums* – *ļauņiskais adījums*, *pa labai (adīt)* – *pa ļauņai (adīt)* '(adīt) labiski – (adīt) kreiliski'. Arī tas katrā ziņā uzlūkojams par aizguvumu no Baltijas somu valodām, jo ne lietuviešu, ne krievu, ne vācu valodā neko līdzīgu atrast nav izdevies; sal. igauņu *parempoolne silm* 'labiskā acs, resp., labajā virzienā, pusē (vērsta) acs' un somu *oikea neule*, *nurja neule* 'labiskais (burtiski: pareizais) adījums' un 'kreiliskais (burtiski: sliktais) adījums' (NS 3, 645), tāpat arī *neuloa*, *kutoa nurjaa ja oikeaa* 'adīt, aust „ļauņiski“ un labiski' (NS 3, 720), *nurja silmukka*, *silmä* '„ļauņiskā“ acs' (NS 3, 720).

Vārdu savienojumus ar somātisko substantīvu *galva*, *kāja*, *mugura*, *ruoka* lokatīviem – *likt galvā*; *aut*, *vilkt kājā*; *vilkt mugurā*, *ruokā* u.c. savos darbos ir minē-

juši J. Endzelīns un P. Arumā, atzīstot, ka šādas konstrukcijas, kas apzīmē apgērbu uzvilksanu, ir radušās libiešu vai igauņu valodas ietekmē⁸.

Pilnībā pievienojoties šo autoru izteiktajām domām par minēto substantīvu lokatīvu lietojuma cilmi, gribētos priekšstatu par Baltijas somu valodu ietekmi šo substantīvu lokatīvu lietojumā nedaudz paplašināt, izmantojot galvenokārt latviešu izlokšņu materiālu.

No minēto somātisko substantīvu lokatīviem semantiski vissazarotākais un daudzveidīgākais ir substantīva *ruoka* lokatīva adverbialais lietojums piederības nozīmē, kas, šķiet, saistāms ar igauņu postpozīciju *käes* un *kätte* (sal. arī somu *käsillä*) lietojumu (sk. Wied. 253, 254 *käes* 'da, vorhanden, bei, in', *kätte* 'hinzu, herbei, zu, in', *käes olema* 'vorhanden sein' *kätte saama* 'erlangen, begreifen', *kätte andma* 'überlegen, zustellen'). Bez visā latviešu valodā izplatītiem *ruokā* lietojumiem *dabūt ruokā*, *duot ruokā*, *duoties ruokā* (sk. LLVV 2 šķirkļus *dabūt*, *dot*, *doties*), *laisties ruokā*, *meklēt ruokā* (sk. arī ME 3, 579 *ruokā ķert*, *grābt*, *ruokā gādāt*), Ziemeļvidzemes izloksnēs registrēti vēl citi piemēri, kuros izjūtama cieša semantiska Baltijas somu valodu ietekme. Lokatīvu *ruokā* piederības nozīmē lieto, runājot gan par konkrētām, gan abstraktām parādībām, attiecina kā uz priekšmetiem, lietām, tā arī uz dzīvām būtnēm, kas nokļuvušas (vai nokļūst), tiek iegūtas, nodotas kāda rīcībā, īpašumā, atkarībā, saistībā u.tml. Daži piemēri: 1. Lokatīvs *ruokā* norāda uz stāvokli, kad kas ir iegūts, dabūts, nokļūvis rīcībā, īpašumā, lietošanā: *nu i šī mājas īpašniēce, visa māja ruokā* (Ērgemē); *nu viņim i maņt ruoka, māi ruoka, ka vęca nuomir* (Ģeros); sk. arī ME 3, 579: *necerē uz tuo, kas vēl nav ruokā!*

Bieži lokatīvu *ruokā* lieto savienojumā ar verbu *duot*, norādot uz kā nodošanu, piešķiršanu u.tml. kā rīcībā, īpašumā, lietošanā, piemēram, *deva tūo drēbu baķi ruokā, lai nūošuj [izšuj] bruņčus*. Izloksnēs šādā nozīmē *ruokā* lieto, runājot ne tikai par personām, kam ko dod, piešķir īpašumā, rīcībā, lietošanā, bet arī par dzīvniekiem: *pākrubinā tuōs kaūlus ūn duō suņām ruokā. nūokrita tiē ābuōli, es lasu guovim ruokā. piēnu jāu mēs nevedām us piēnuōtavu, teļam ruokā visu* (Ērgemē); *neduō vis suņam vis ruoka — apēst uz reiz* (Ģeros). Vārdu savienojums *duot suņam ruokā* iegūvis arī specifisku, frazeologiska rakstura nozīmi 'likt, ļaut sunim dzīt (lopus); rīdīt': *duōšu tās āitas suņām ruokā, lai triec pruō* (Ērgemē).

⁸ Sk. Endzelīns. J. Par latviešu un libiešu valodas savstarpējo ietekmi. — Baltistica VI (1), 10.lpp. „Tā, piem., la. (*svārkus*) *mugurā vilkt* saskan ar ig. *selga panema* (līdzīgi arī lib.), la. *ceņuri galvā likt* — ar somu *panna hattu pāhānsä* (līdzīgi arī lib. un ig.) u.c. Tā kā leitiski, vāciski un krieviski tā nerunā, tad šāda apgērbu uzvilksanas apzīmēšana laikam ir radusies libiešu un igauņu valodas ietekmē. Līdzīgi laikam ir jāraugās arī uz tādiem latviešu izteicieniem, kā, piem., *ruokā dabūt* (sal. ig. *kätte saama*)“.

2. Lokatīvu *ruokā* lieto arī, runājot par personām, dzīvām būtnēm, kas ir nokļuvušas (vai nokļūst) kāda pakļautībā, ir stājušās kādās attieksmēs (ar kādu), piesaistītas kādam u.tml.: *nu tu man esi ruokā* [t. i. notverts, pieķerts]! *visas meitas vletās, visām vīri ruokā. tāt gadījums bi — kazu naktī puika ruokā* [jaunajai sievai piedzimis bērns] (Ērgemē); *ka bērc ruoka, ta vai nau ne-kāds muōks* (Ģeros).

3. Lokatīvs *ruokā* sastopams arī stāstījumā par abstraktām parādībām, norādot uz stāvokli, kad kas ir uztverts, apgūts, kā arī uz stāvokli, kad kas ir iestājies, sācies, izraisījies: *ka divreiz izdziēdāja dziēsmu, ta māt bi ruokā mēldic* (Ērgemē); *nu i skuola ruokā! amats ruokā* (ME 3, 579), *gals ruokā* (ME 3, 579); *ka jāu tu smēji suņam, ta suņa vaiņe ruokā* (t. i., slimība, kas, pēc mānticīgo priekšstatiem, radusies tāpēc, ka kaitināts vai sistis suns).

Lokatīvu *ruokā* lieto arī vārdu savienojumos ar *prasīt, stāstīt, iet*: *prasīt ruokā* 'atprasīt, prasīt, lai ko atdod' (šo konstrukciju lieto arī latviešu literārajā valodā): *iēšu un prasīšu ruokā tūo siētīnu; stāstīt ruokā* 'atstāstīt (ko kāds teicis)' *nevāiga jāu akāl visu ruokā stāstīt, kūo paši runā; iēt ruokā* 'tikt atstāstītam; kļūt zināmam': *ka iēs tās runas ruokā, ta būs akāl skañdāls* (Ērgemē).

Semantiski mazāk sazarots ir lokatīvu *galvā, mugurā* lietojums. Bez visā latviešu valodā izplatītām verbu un somātisko substantīvu *galva, mugura* lokatīvu konstrukcijām *likt cepuri galvā, vilkt svārkus, mēтели, kreķlu* u.tml. *mugurā* Ziemeļvidzemes izloksnēs sastopami galvenokārt minēto konstrukciju varianti ar verbiem *būt, tikt, iet*: *(būt) mugurā* '(būt) uzvilktam, apgērbtam': *mācītājām bi meļli svāki mugurā. pašām tāda puķaīna, gāiša kleīta mugrā. tāda veste bi mugrā, lakatīc tā te caūri issīec* (Ērgemē), sal. igauņu *mull on seljas* 'ich habe an (ein Kleidungsstück)' (Wied. 1028); *tikt* (arī *iēt*) *mugurā* 'derēt, būt vajadzīgajā lielumā (tā, ka var uzvilkt)': *viņč māt viēnus bruñčus a būtu devis, bet tiē māt nebūs tikt mugrā. viņāi esuōt vai desmit diēdzīnuōs aūsti kreķli, bet mugrā netīekuōt. es viēndien ispruōvējuōs, vai māt netīek mugrā tā kleīta.*

Arī substantīva *kāja* lokatīvs *kājā* analogi kā Baltijas somu valodās tiek lietots, runājot galvenokārt par apavu un apgērba piederumu uzaušanu, uzvilkšanu: *aut, vilkt zābakus, kurpes, zeķes kājā, vilkt bikses kājā*. Taču bez šiem paralēliem lietojumiem, vārds *kāja* Ziemeļvidzemes izloksnēs sastopams vēl citās, kā semantiski, tā gramatiski Baltijas somu valodu vārdkopām analogās frazeologiska rakstura konstrukcijās: *kāju nav apakšā* 'saka, ja ir slimas, nespēcīgas kājas' un igauņu *jalgu ei ole all; neimt kājas apuzā* — a) 'sākt patstāvīgi ko darīt, strādāt, arī apgādāt sevi', b) 'spēt, varēt stāvēt, nostāvēt' un igauņu *jalgu alla wōtma* 'aufstehen, auf die Füße treten, wieder aufgenommen' (Wied. 138); *(dabūt) kājas ciēt* '(būt iespējai) apaut kājas', sal. igauņu *jalad kinni panema*.

Ar igauņu valodas ietekmi, šķiet, saistāma arī Ērgemē registrētā vārdu savienojuma *kāju kalps* 'muižas kalps, kam nebija sava zirga' veidošanās. Šo vārdkopu lieto tikai paši vecākie izlokšnes pārstāvji, stāstot par kļaušu laikiem.

Igauņu valodā F. Vīdemaņa vārdnīcā (Wied.1291) vārdam *waim* 'Geist, Seele' ir registrēta sekundāra nozīme 'Seele, Person, Arbeiter', līdzīgi kā latviešu valodā vārdam *dvēsele* (sk. LLVV, 2, 428, ME 1, 537). Wied. 1291 pie šīs nozīmes ir minēti vārdu savienojumi *abi* – *w.* 'Hülfсарbeiter', *paiga* – *w.* 'beständiger Arbeiter', *jala* – *w.* 'Fussarbeiter'. F. Vīdemanis gan nedod sīkākus norādījumus par to, kad, par ko runājot, attiecīgais vārdu savienojums ticis lietots, taču, spriežot pēc latviešu valodā sastopamajiem vārdu savienojumiem *dvēseļu revīzija*, *dvēseļu rullis* (ME 1, 537), tie attiecināmi uz feodālisma periodu (arī *kāju kalps* tiek lietots, raksturojot tikai muižas kalpus). Ka vārdu savienojuma *kāju kalps* veidošanās varētu būt vedama sakarā ar igauņu *jala* – *waim*, liecina arī vēl cits analogs vārdu savienojums igauņu valodā, kura pirmais komponents ir vārds *kāja*: *jal'gsipä- ev* 'zu Fuss geleisterter Arbeitstag, „Fusstag“' (Wied. 780). Ērgemē registrētais vārdu savienojums *kāju kalps*, šķiet, veidots pēc attiecīgā igauņu valodas piemēra, otrais komponents *kalps* (ja tam nav bijis tieša analoga igauņu valodā) pēc citu līdzīgu vārdu savienojumu (*meža kalps* 'mežstrādnieks', *vasaras kalps* 'kalps, kas nolīgts darbā tikai pa vasaru') parauga.

Lai droši konstatētu semantiskos baltismus Baltijas somu valodās, analizē nepieciešms iekļaut pēc iespējas plašāku igauņu valodas izlokšņu materiālu; diemžēl šobrīd tāda mūsu rīcībā nav. Taču varam mēģināt precizēt aizgūšanas virzienu tādā gadījumā, ja no Baltijas somu tautām attiecīgās semantiskās parādības areālā iekļaujas tikai lībieši. Te jāmin latviešu valodas verba *dzīvot* un tā lībiskā ekvivalenta *jell* nozīme 'strādāt' (ne igauņu valodas vārdam *elama* 'dzīvot', ne somu *elää* 't. p.' nozīme 'strādāt' nav fiksēta). Šo paralēli atzīmējis jau P. Arumā (125–126). Tas, ka latviešu valodā vārda *dzīvot* lietojums ar minēto nozīmi konstatēts tikai izlokšnēs, nelielā teritorijā galvenokārt Kurzemes piejūras joslā (skat. ME 1, 560–561), vedina P. Arumā domāt par aizgūvumu no lībiešu valodas, taču viņš pats atzīmē, ka šādai hipotēzei pretī runā fragments no Rēzas un Bretkūna tulkotajām Dāvida dziesmām (1625.g., tulkojums no vācu valodas): Tadda ischeit szmogus sawo darbop ir giwen sawa lauka 'So gehet dann der Mensch aus an seine Arbeit und an sein Ackerwerk biss an den Abend', ps. CIV, 23 (cit. no Arumaa 126). Tā kā šāds lībiešu verba *gyventi* lietojums sastopams tikai t. s. Mazajā Lietuvā, P. Arumā izvirza domu par iespējamu lejasvācu valodas iespaidu, taču atrast ekvivalentu semantisku parādību vācu valodā viņam nav izdevies. Tādēļ P. Arumā pieļauj arī iespēju, ka aplūkojamais semantiskais process lībiešu valodā un baltu valodās varētu būt norisis bez savstarpējās ietekmes.

J. Endzelīns piemin šo paralēli FBR XIX 218, bet neatgriežas pie tās vēlākajās publikācijās (1951, 1970). Vai tas nozīmētu, ka viņš atteicies no domas par šeit analizējamo semantisko procesu ģenētisko saistību?

Ļoti iespējams, ka ar iepriekš aplūkotajiem baltu valodu vārdiem etimoloģiski saistīts senprūšu *gewinna* 'strādā' (un *gewineis* 'kalps'). Pirmais, šķiet, šo vārdu ar latviešu *dzīvuot* (izloksnes forma) 'strādāt' un vecliet *gewenti* 'dzīvot' sastatījis A. Becenbergers; (skat. par to diezgan kritisku J. Endzelīna vērtējumu Эндз. 1907, 24 un mazāk kritisku СБЭ 252–253). Vēlāk A. Becenbergera viedoklim pievienojas R. Trautmans, uz kuru J. Endzelīns atsaucas šādi: „kā aizrāda arī Trautmanis l.c. [Altpreussische Sprache. – E.K., O.B.] 138, pr. *gewinna* 'strādā' ir rada ar la. *dzīvuot* 'strādāt' un veclei. *gewenti* (laikam jālasa *giewenti*) 'dzīvot'. Bet ja tā, tad pr. *gewinna* no **geiwina*“ (FBR XII, 169). Kā redzams, tagad arī J. Endzelīns šo saistījumu atzīst par gluži ticamu. Bet ja tā, tad nozīmes pārnesums 'dzīvot' → 'strādāt' ir fiksēts trijās baltu valodās⁹. Iespējams, ka visstabilākais tas ir bijis senprūšu valodā (par to liecina jau minētais *gewineis*, kā arī *gīwu* 'lebst' (sk. ME 1, 559), kas rāda, ka semantisko procesu pavadījusi arī fonētiska diferenciacija – protams, ja uzskatām par pr. *gewinna* un latv. *dzīvuot* etimoloģisko radniecību nav kļūdainas). Tādā gadījumā varētu domāt, ka leišu un it sevišķi latviešu valoda atradusies šīs semantiskās parādības areāla perifērijā, un ar šo perifēriālo stāvokli skaidrot faktu, ka *dzīvuot* (*dzīvāt*, *dzīvuot*) 'strādāt' zināms tikai nedaudzās izloksnes.

Taču iespējams (un pie tam par iepriekšējo ticamāks šķiet) citāds skaidrojums. Varētu domāt, ka nozīmes pārnesums 'dzīvot' → 'strādāt' ir baltu valodām kopīgs sens mantojums (no pirmbaltu valodas?). Galvenais dzīvošanas veids cilvēkam vienmēr ir bijis darbs, bez darba nebūtu arī paša cilvēka, tādēļ nosaukt strādāšanu par dzīvošanu ir gluži dabiski. Bez tam par dzīvošanu vismaz sporādiski droši vien saukta arī citāda veida laika pavadīšana, piemēram, svētku svinēšana; varbūt šādas nozīmes refleksu redzam priedēkļverbā *nuodzīvuot* 'izšķērdēt' (analogisks ar vācu val. *verleben*)? Šajā laikā aplūkojamā semantiskā parādība varēja ietekmēt arī lībiešu valodu. Vēlāk, baltu valodām patstāvīgi attīstoties, vārda *dzīvuot* (resp. tā ekvivalentu) pārlicīga polisēmija varēja kļūt neērta, tādēļ leišu valodā vienu no tā nozīmēm pārņēma ar *dárbas* etimoloģiski saistītais *dirbti* (sk. LEW 82), bet latviešu valodā – aizguvums no krievu valodas *strādāt* (ME 3, 1084).

⁹ V. Toporovs (Прусский язык. – М., 1979, т. 2, с. 230) gan sliecas pievienoties Ūlenbekam, kurš (1896.g.) *gewinna* uzskata par aizguvumu no vācu valodas (sal.vācu *gewinnen*). Tomēr V. Toporovs atzīst, ka arī šajā gadījumā „некоторые семантические тонкости уходят из-под контроля“. Šķiet, ka no semantiskā viedokļa Ūlenbeka minētais aizgūšanas virziens maz ticams.

Refleksīvais *dzīvuoties* 'pavadīt laiku (parasti rotaļājoties) – par bērniem' nebija semantiski tik noslogots un ir saglabājies visā Latvijas teritorijā, arī latviešu literārajā valodā. Turpretim tagadējais *dzīvuot* 'strādāt' Kurzemes piekrastes izloksnēs varētu būt saistāms ar lībiešu valodas bumerangveida ietekmi. Šī ietekme varēja palīdzēt minētajai nozīmei saglabāties latviešu valodā, bet dažviet varbūt arī ieviesties no jauna. To, ka latv. *dzīvuot* 'strādāt' nevar skaidrot tikai ar samērā nesenu lībiešu valodas ietekmi, liecina, starp citu, šis semantikas izmantojums tautasdziesmās, pie tam ne tikai tur, kur arī ikdienas sarunvalodā šāds lietojums vēl ir (vai pavisam nesen bija) dzīvs, piemēram, Dundagā:

Labāk kūlu rudzu riju,
Ne pie puīša nakti gulu.
Nodzīvoju rudzu riju,
Čakli lauku pārtecēju;
Kad pie puīša nakti gulu,

Šķībi, greizi raudzijos. (LD 12574, 2.v.)

bet arī tādos novados, kur šodien vairs šādu lietojumu nepazīst, piemēram:

Paldies devu dieviņam,
Tas darbiņš nodzīvots;
Dieviņ, līdzī rociņām
Citu darbu padzīvot. (LD 6935, no Kursīšiem)
Adatiņa, maza sieva,
Tā ir liela dzīvotāja.
Tā ir puķu rotātāja,
Tā krekliņa šuvēja. (LD 7150, no Blīdenes)

Tiesa, jaunākie dialektologijas materiālu vākumi nedaudz maina līdzšinējo priekšstatu par *dzīvuot* 'strādāt' areālu Latvijā. Kā rāda Latviešu dialektologijas atlanta kartotēka, šis leksiski semantiskais variants ir pazīstams arī dažās Zemgales izloksnēs (Ozolniekos, Džūkstē, šai pašā regionā ietilpst arī nule minētās tautasdziesmu pierakstīšanas vietas – Kursīši un Blīdene), bet Rietum- un Dienvidrietumkurzemē tas izplatīts visai plaši, zināms arī Kuršu kāpās. Turpretim Vidzemē un Latgalē šāda *dzīvuot* nozīme vārdam nav registrēta ne reizi. Tādēļ iespējams izvirzīt hipotēzi (tā šobrīd šķiet visticamākā), ka sākotnēji tā bijusi raksturīga kuršu valodai (varbūt arī zemgaļu?), bet pārējām latviešu senču ciltīm sveša. Šāda atšķirība varētu būt saistīta jau ar pirmbaltu valodas dialektālo dalījumu; kā zināms, arī dažas vēsturiskas fonētiskas īpatnības apvieno senprūšu, leišu un kuršu valodu pretstatā letgaļu valodai. Prof. V. Mažulis pat uzskata, ka tieši kuršu

valoda ir vistuvāk radniecīga senprūšu valodai un uzlūkojama par rietumbaltu idiomu¹⁰. Saistot aplūkojamās parādības cilmi ar rietumbaltu areālu un īpaši ar kuršu valodu, kļūst saprotams tās lokalizējuma cēlonis, un tas vairs nav jāsaista ar lībiešu valodas ietekmi. Savukārt lībiešu *jell* 'strādāt' tad samērā droši varētu uzskatīt par semantisku aizguvumu no kuršu valodas.

SAĪSINĀJUMI

ig.	— igauņu (valodā)
kr.	— krievu (valodā)
latv.	— latviešu (valodā)
lib.	— lībiešu (valodā)
liet.	— lietuviešu (valodā)
sal.	— salīdziniet!
skat.	— skatieties!
t. p.	— tas pats
Arumaa	— Arumaa P. Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. — Eesti keel, 1935, Nr. 4.
DLKŽ	— Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. — V, 1972.
EH	— Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. — Rīga, 1934–1946, sēj. 1–2.
FBR	— Filologu biedrības raksti. — Rīga, 1921–1940, sēj. 1.–20.
Kett	— Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. — Helsinki, 1938.
LD	— Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. — Jelgava–Pēterburga, 1894–1916, sēj. 1.–6.
LEW	— Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. — Heidelberg–Göttingen, 1962–1965, sēj. 1.–2.
LKŽ	— Lietuvių kalbos žodynas. — V., 1957, t. 4.
LLVV	— Latviešu literārās valodas vārdnīca. — Rīga, 1972–1980, sēj. 1.–4.
ME	— Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca/ Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. — Rīga, 1923–1932, sēj. 1.–4.
NS	— Nykysuomen sanakirja. — Porvoo–Helsinki, 1975–1977, sēj. 1.–4.
SJP a	— Słownik języka polskiego. — Warszawa, 1900–1927, t. 1–8.
SJP b	— Słownik języka polskiego. — Warszawa, 1960, t. 2.
SKES	— Suomen kielen etymologinen sanakirja. — Helsinki, 1955–1978, sēj. 1.–6.

¹⁰ Mažiulis V. Baltų kalbų giminystės santykiai. — Grām.: IV Vissavienības baltistu konference 1980. g. 23–25. septembrī. Referātu tēzes. Rīga, 1980, 55.lpp. Līdzīgas domas ir izteiktas arī agrāk. Tā, E. Blese raksta, ka senā kuršu valoda bijusi vistuvākā seno prūšu valodai, un kurši pamatos jāatzīst par rietumbaltu cilti pretstatā leišu un latviešu ciltīm (Blese E. Latviešu personvārdu un uzvārdu studijas. — R., 1929, 153.–154. lpp.). Šķirkli „Kuršu valoda“ (Latviešu Konversācijas vārdnīca. — R., 1933.–1934, 10 sēj., 19077–19082) E. Blese izsakās, ka kuršu valoda sākotnēji ietilpusi rietumbaltu apakšgrupā, bet vidējā dzelzs laikmetā nākusi saskarē ar zemgaļu valodu un pārvērtusies par austrumbaltu idiomu.

- St. — Lettisches Lexikon. In zwei Theilen abgefasst und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender. — Mitau, 1789.
- U — Lettisches Wörterbuch von Ullmann und Brasche. Deutsch—lettisches Wörterbuch von G. Brasche. — Riga und Leipzig, 1880, т. 2.
- VLV — Granta K., Pampe E. *Vācu-latviešu vārdnīca*. — Rīga, 1968.
- Wied. — Wiedemann F.J. *Eesti-saksa sõnaraamat*. 4 izdevums. — Tallinn, 1973.
- БАРС — Большой англо-русский словарь. — М., 1977.
- БНРС — Большой немецко-русский словарь. — М., 1980.
- БРС — Бернштейн С. Б. *Болгарско-русский словарь*. — М., 1975.
- Даль — Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. — М., 1956, т. 1—4.
- ИРС — Итальянско-русский словарь. — М., 1972.
- КПРС — Шалагина И. Н. *Карманный португальско-русский словарь*. — М., 1976.
- СБЭ — Эндзелин Я. *Славяно-балтийские этюды*. — Grām.: Endzelīns J. *Darbu izlase*. Rīga, 1974, sēj. 2, lpp. 167.—354.
- СВЯ — Зайцева М. И., Муллонен М. И. *Словарь вепского языка*. — Л., 1972.
- СХРС — Толстой И. И. *Сербскохорватско-русский словарь*. — М., 1976.
- ФрРС — Французско-русский словарь. — М., 1957.
- ФРС — Финско-русский словарь. — М., 1975.
- Эндз. 1907 — Эндзелин Я. *О происхождении литовско-латышского ie*. — Grām.: Endzelīns J. *Darbu izlase*. Rīga, 1974, sēj. 2, lpp. 9.—30.
- ЭСРЯ — Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. — М., 1964—1973, т. 1—4.

SEMANTISCHE ÜBEREINSTIMMUNGEN (INSBESONDERE ZWISCHEN BALTISCHEN UND OSTSEEFINNISCHEN SPRACHEN)

Zusammenfassung

Manche semantische Übereinstimmungen zwischen baltischen und ostseefinnischen Sprachen sind von Forschern (Endzelīns, Arumaa, Aben) aufgezeigt, ihr Ursprung bleibt aber recht häufig unaufgeklärt. Es sind dabei vier Möglichkeiten zu betrachten:

1. Es stimmen solche Erscheinungen überein, die als semantische Universalien (absolute oder statistische) betrachtet werden können und sich in jeder Sprache oder Sprachgruppe unabhängig voneinander ausgebildet haben, z. B., die Bedeutung 'sehr groß' von Wörtern, die ursprünglich etwa 'schrecklich' bedeutet hatten (le. *šausmīgs*, li. *baisūs*, estn. *hirmus*, finn. *kauhea* u.v.a.), das Ausdrücken von Bedeutungen 'Zeit' und 'Wetter' mit einem Wort (le. *laiks*, liv. *āiga*, estn. *aeg* — letztenfalls Bedeutung 'Wetter' nur dialektisch; die Möglichkeit eines lettischen Einflusses ist jedoch bei Livisch und Estnisch nicht ausgeschlossen) u.a.

2. Semantische Übereinstimmungen zwischen baltischen und ostseefinnischen Sprachen können infolge einer Interferenz von einer anderen Sprache (Deutsch, Russisch) hervorgerufen werden. Vielleicht dem deutschen Einfluß verdanken die Verba le. *gribēt*, estn. *tahtma*, finn. *tahtoa* eine modale Bedeutung, die an Möglichkeit eines ungewünschten Vorgangs deutet.

3. Ostseefinnische Sprachen haben auf baltische Sprache (Lettisch) einen Einfluß ausgeübt. Dabei sind zuerst Zusammensetzungen „Verbum + Adverbium“ wie le. *taisīt ciet, iet projām* u.a. (also semantischgrammatische Übereinstimmungen; auf ihren ostseefinnischen Ursprung haben Endzelins und Arumaa gedeutet), sowie spezifische Lokativbedeutungen somatischer Substantiva (*mugura, roka, galva, kāja* u.a.; siehe darüber auch Aben) zu nennen. Viele Übereinstimmungen mit estn. *panema*, finn. *panna* weist die semantische Struktur des lettischen Verbums *likt* auf.

4. Baltische Sprachen haben auf ostseefinnische einen Einfluß ausgeübt. Von letzteren kommt dabei Livisch am meisten in Frage. So kann das livische Verbum *jell* 'leben' eine Bedeutung 'arbeiten' durch kurischen Einfluß bekommen haben.

Bei der Betrachtung von semantischen Übereinstimmungen muß berücksichtigt werden, daß dabei zwar mehr oder weniger glaubwürdige Hypothesen möglich sind, eine feste Überzeugung über die Einflußrichtung kann man aber gar nicht so häufig haben.